

ӘОЖ 341.215.11

ҚАСИЕТТІ ТАҚ – ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Абитаева Аида

abitaevaaida@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
халықаралық құқық мамандығы ХҚк-21 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – Сейдеш Б. Б.

Халықаралық құқық субъектілігі мәселесі, бүгінде өзекті мәселелердің бірі ретінде айқындалады. Біз күн сайын жаһандану, дипломатияны транснационализациялау және халықаралық экономикалық қатынастардың дамуының куәсі болып келеміз. Аталмыш процестердің салдары - халықаралық құқық және халықаралық қатынастар субъектілерінің құрылымында бірқатар мәселелер туындататын халықаралық акторлар санының артуына әкеледі.

Халықаралық акторлардың «дифференциациясы» құбылысы халықаралық қатынастардың қандай да бір қатысушысының орнын белгілеу үшін, саяси және құқықтық шеңберді нақты анықтау қажеттілігін тудырады. Өзімізге белгілі, халықаралық қатынастардың басты субъектісі – бірқатар құқықтар мен міндеттерге ие мемлекет болып табылады. Қазіргі таңда әлемде

халықаралық құқықсубъектілігі танылған 200-ге жуық тәуелсіз мемлекеттер бар (193 мемлекет - БҰҰ мүшесі)¹⁰. Бұл тізімнің ішінде латын "persona sui generis" формуласымен сипатталатын субъект бөлінеді. Оған халықаралық құқықтың туынды немесе типтік емес субъектісі болып табылатын – Қасиетті Тақ жатқызылады. Халықаралық құқықтың туынды немесе типтік емес субъектілерінің қатарына, әдетте, халықаралық акт немесе халықаралық мойындау негізінде тәуелсіз халықаралық-құқықтық мәртебесіне ие арнайы саяси-діни немесе саяси-аумақтық бірліктерді жатқызамыз.

Жұмыстың мақсаты – Қасиетті Тақ пен Ватикан мемлекетінің халықаралық құқық субъектілігін және халықаралық аренадағы позициясын анықтау және сипаттау. Осы мақсатта мынадай келесі міндеттер қарастырылады: Қасиетті Тақтың халықаралық аренадағы ерекше жағдайын назарға ала отырып, оның мәртебесінің ерекшеліктерін қарастыру, сондай-ақ басқа елдердің құқықсубъектілігінен Қасиетті Тақтың және Ватиканның ерекшеліктерін анықтау.

Бүгінде халықаралық саяси қатынастардың, халықаралық экономикалық қатынастардың, сондай-ақ халықаралық құқықтың қатысушылары мен субъектілерінің көптеген түрлері мен санаттарын бөліп көрсетуге болады. Бұл өз кезегінде жаһандану процесінің табиғи нәтижесі, экономикалық қызметтің жаңа түрлерінің пайда болуы, адам қызметінің жекелеген түрлерін халықаралық құжаттармен реттеу және стандарттау қажеттілігінің пайда болуының салдарынан туындады.

Осы үдерістердің нәтижесінде біз қызметі егеменді мемлекеттің шекарасынан шығатын трансұлттық компаниялар мен халықаралық ұйымдар сияқты халықаралық қатынастардың қатысушыларымен жұмыс істейміз [8].

Әлеуметтік байланыстардың күрделенуі, оларды халықаралық, ұлттық кеңістікке ауыстыру қажеттілігін тудырады. Осыған байланысты үкіметтік емес ұйымдардың, қоғамдық қозғалыстардың, шіркеудің және т. б. рөлі күшейе түсуде.

Халықаралық жүйенің кейбір "хаос" жағдайындағы әрбір қатысушысы оның қызметінің шеңбері мен бағыттарын, сондай-ақ халықаралық қатынастар субъектісі ретінде мойындаудың негіздерін анықтау қажет, бұл ретте Қасиетті Тақ ерекшелік емес.

Қасиетті Тақтың мәртебесін талдау халықаралық құқық субъектілігін анықтайтын мәселеге тікелей қатысты. Ұлттық заң шығарушы қандай да бір субъектілерге құқық пен әрекетке қабілеттілікті беру үшін шарттар мен талаптарды оңай анықтай алады, алайда халықаралық аренада мұндай реттеуіш жоқ, демек, халықаралық құқық субъектілігі туралы мәселе халықаралық құқықтың жекелеген нормаларын доктрина және түсіндіру арқылы шешілуі мүмкін [10].

Халықаралық құқық субъектісі-бұл халықаралық құқықтан туындайтын құқықтар мен міндеттерге ие болуға, оларды қорғауға және халықаралық құқықпен реттелетін халықаралық қатынастарға түсуге қабілетті құрылым.

Осы анықтамаға сүйене отырып, Қасиетті Тақ *de facto et de iure* ¹¹ халықаралық қатынастардың қатысушысы, бірақ ерекше белгілері бар деген қорытындыға келуге болады.

Халықаралық қатынастардағы Қасиетті Тақтың ерекше рөлі саяси, мәдени-тарихи және заңды факторлармен анықталады. Қасиетті Тақ католик христиан әлемінің орталығы болып табылады, бұл оған қоғамдық және саяси жазықтықта қосымша әлемдік мойындауды береді (Рим Папасының аудиенциясына мемлекет басшыларының сапарлары танымал болып табылады).

Халықаралық аренада Қасиетті Тақтың өмір сүруі мен қызмет етуінің заңды негіздерін анықтай отырып, оның құқықтық субъектілілік проблемасы құқық және халықаралық қатынастар теориясындағы ең қиын мәселелердің бірі болып табылатынын атап өткеніміз жөн болар. Халықаралық құқық субъектісі ретінде Қасиетті Тақтың түсінігі бір мағыналы және айқын емес. Қасиетті Тақтың құбылысы прецедент сипатында болады. Бірнеше ғасыр бұрын пайда болған ол бүгінгі күнге дейін өзінің өмір сүруін және егемендігін сақтап қалды.

Қасиетті Тақтың халықаралық-құқықтық мәртебесі туралы кең пікірталастар 1870 және 1929 жж. аралығында орын алды, яғни Папа мемлекетінің құлдырауынан кейін және Латеран келісіміне қол қойғанға дейін (Италия Корольдігі мен Қасиетті тақтың арасында) [5]. Папалық мемлекет (халықаралық қатынастардың тәуелсіз қатысушысы) болудан кейін, Қасиетті Тақтың егемендігі туралы пікірталастың басталды. Осы кезеңде Қасиетті Тақ басқа мемлекеттерге дипломатиялық өкілдерін жіберу және оларды қабылдауды, халықаралық келісімдер (конкордаттар) жасауды жалғастырды, бірақ Қасиетті Тақтың халықаралық мәртебесін анықтау мәселесі анықталмады.

1929 жылы 11 Ақпанда Латерандық Апостол сарайында Кардинал Пьетро (Palazzo Laterano) Гаспарри және Италияның премьер-министрі Б. Муссолинимен III Виктор Эммануил патшаның атынан әрекет еткен Латерандық деп аталатын бірқатар келісімдерге қол қойылды, басты қорытынды аумақтық негіздің - Ватикан қаласының қасиетті таққа ие болуы болды. [1].

Келісімге қол қою Қасиетті Тақтың халықаралық құқық субъектілігіне қатысты жаңа пікірталасты тудырды, себебі екі субъект пайда болды: Қасиетті Тақ және Ватикан мемлекеті, сондай-ақ үшінші субъектіні де атап өтуімізге болады, ол - католик шіркеуі [7].

Бұл кезеңде жоғарыда аталған үш құрылымның ерекшеліктерін, жалпы және ерекше белгілерін анықтау маңызды. Ол үшін каноникалық құқық кодексіне (CODEX IURIS CANONICI) жүгіну керек, мұнда 113 § 1 канонда былай айтылған: «*Catholica Ecclesia et Apostolica Sedes, moralis personae rationem habent ex ipsa ordinatione divina*» [4]. Каноникалық құқық кодексі

Де-юре (лат. *de iure, de jure* "заң жүзінде", "құқық бойынша") - латын сөзі. Істің нақты жағдайын білдіретін "де-факто" ұғымына жиі қарама-қайшы келеді.

(бұдан әрі-Кодекс) Қасиетті Тақты және Католик шіркеуді құқықтар мен міндеттерді сатып ала алатын, меншікке ие болатын, мүлікті сатып алатын және иеліктен шығаратын заңды тұлғаларға жатқызады. Кодекс екі субъект арасындағы тәуелділікті анықтайды, алайда, католик шіркеуі туралы сөз болған жерде, католик шіркеуінің басты басқарушысы, бақылаушысы және нормашығармашылық құрылымы болып табылатындықтан, Қасиетті Тақ туралы автоматты түрде айтылады. Католик шіркеуінің және әр түрлі мемлекеттердің құқықтық қатынастарына қатысты барлық мәселелер дербес ұйым ретінде католик шіркеуі арқылы емес, мемлекет пен Апостол тағының арасындағы келісімдер (конкордтар) негізінде шешіледі. Заңды дербестік шіркеуді ұлттық құқық негізінде сатып ала алады, оған заңды тұлға құқығы берілуі мүмкін [9].

Жоғарыда айтылғандардан католик шіркеуі өзінің халықаралық құқық субъектілігі жоқ трансұлттық шіркеу ұйымы болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Қасиетті Тақтың және Ватикан мемлекетінің жағдайын талдау үшін құқықтық нормалардың нормативтік негіздері мен иерархиясын анықтау керек, канониялық құқық тұжырымдамасына сәйкес бірінші орында құқық көздері арасында канониялық құқық (шіркеудің ішкі және сыртқы қатынастарын реттеудің басты заңдық негізі ретінде), одан әрі халықаралық құқықты (конкордаттар мен халықаралық келісімдер) бөліп көрсетуге болады, ел шекарасындағы құқықтық қатынастарды реттейтін жекелеген мемлекеттердің ұлттық құқығын соңғы қайнар көзі деп атауға болады [3].

361-кодекстің арнасын басшылыққа ала отырып, Қасиетті (апостол) тақтың сөзі Рим Понтификасы мен Рим Куриясын (мемлекеттік хатшылық, кеңестер және т.б.) білдіретіндігін байқаймыз.

Осылайша, Қасиетті (апостол) тақтың ұғымын үш мағынада түсіндіруге болады. Біріншіден, Папа мен Курия тұлғасындағы Рим-Католик шіркеуінің іс басқармасының бас органы ретінде. Мұнда біз Қасиетті Тақ пен католик шіркеуі ұғымдарының бөлінбейтіндігі мәселесіне ораламыз, оның өкілі әрі басшысы Рим епископы Понтифик.

Екіншіден, Рим Папасы, Киелі Петрдің мұрагері, шіркеу атынан оның басшысы бола отырып, халықаралық аренада шешім қабылдауға қатысады және шіркеудің мүдделерін қорғайды.

Үшіншіден, Рим Папасының рухани билігін материалдық іске асыру ретінде.

Қасиетті Тақ мемлекеттіліктің жалпыға танылған атрибуттарына ие (*iuris legationis, iuris contrahendi*) территориясыз институт ретінде қазіргі халықаралық құқық теориясында халықаралық құқықтың егеменді субъектісі және халықаралық істерде тәуелсіздігі рухани егемендіктің салдары болып табылатын халықаралық қатынастардың толық құқықты қатысушысы ретінде түсіндіріледі. Бұл мәселеде халықаралық құқық Папалық мемлекетті қалыптастыру процесінде қалыптасқан каноникалық құқыққа сүйенеді. Қасиетті Тақ Ватикан мемлекетінің аумағы үстінен шексіз аумақтық

юрисдикциясына ие, ол Қасиетті Тақтың Тәуелсіздігінің материалдық және заңдық кепілдігі бола отырып, оған әлемдік аренадағы іс-әрекет бостандығына мүмкіндік береді.

Латерандық Келісімнің 3-бабы (1929 ж.) мыналарды анықтайды: "Италия Қасиетті Таққа толық меншікті, айрықша және абсолютті билікте және Ватиканның үстінде егеменді юрисдикция құқығын мойындайды". Бұл норма Ватикан мемлекеті үстіндегі Қасиетті Тақтың шексіз егеменді құқығын бекітеді.

Осыдан Қасиетті Тақтың сенімді емес, аумақтық білімі-Ватикан мемлекетіне шексіз юрисдикциясы бар тәуелсіз аумақтық емес субъект болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Қасиетті Тақ Ватикансыз өмір сүре алады, бірақ Ватикан Қасиетті Тақсыз өмір сүрудің мағынасын және тікелей арналуын жоғалтады. Ватикан мен Қасиетті Тақ мемлекеті бір интеграциялық одақта тұр деп айтуға болады.

Айта кетейік, егемендікке Ватикан мемлекеті емес, Қасиетті Таққа ие болғандықтан, оған мемлекеттің барлық сыртқы саяси атрибуттары, атап айтқанда, өз елшілерін жіберу және шетелдік дипломатиялық өкілдерді қабылдау, халықаралық келісімдерге қол қою, конвенциялардың тарапы болу, Халықаралық ұйымдардың мүшесі болу құқығы (атап айтқанда, БҰҰ-да Қасиетті Тақтың бақылаушы мәртебесі бар) тиесілі. Елшіліктің белсенді және пассивті құқығы (*iuris legationis*) Латерандық Келісімнің 12 бабында бекітілген, алайда Келісім дипломатиялық өкілдерді аккредиттеу мәселелерін реттемейді. Бірақ ғасырлар бойы жасалған тәжірибе шетелдік өкілдер Италия Республикасы мен Қасиетті Тақтың жанында, сондай-ақ бір мекен-жай бойынша бір мезгілде аккредитациялана алмайтынын көрсетеді. Бұл дәстүр Қасиетті Тақтың егемендігін қорғау және кепілдендіру, сондай-ақ оның халықаралық мәртебесін қолдау үшін жасалған.

Ватикан мемлекеті кейбір халықаралық ұйымдардың, бірақ тек қана әкімшілік-техникалық сипаттағы тарабы болып табылады (мысалы, Дүниежүзілік пошта одағы) [2].

Қасиетті тақтың Халықаралық құқық қабілеттілігінің болуы және әлемдік аренада тәуелсіз қызмет ету мүмкіндігі Қасиетті Тақтың ерекше Халықаралық белсенділігіне әсер етті. Понтифик фигурасымен үйлескен Рим куриясының құрылымы сыртқы саясатты дипломатияның әр түрлі формаларының, халықаралық қатынастардың басқа қатысушыларымен келіссөздердің көмегімен жүзеге асыруға мүмкіндік береді [1]. Қасиетті Тақтың Рим Католик шіркеуінің орталық құрылымы болып табылғанына қарамастан, Папа шіркеуді басқарады, Апостол тағы тек діни ұйымдармен ғана емес, сонымен қатар зайырлы мемлекеттермен және дінмен және дінмен тікелей байланысты емес халықаралық қатынастардың өзге де қатысушыларымен дипломатиялық қарым-қатынастарды қолдайды.

Сонымен, бұл жұмыстың мақсаты орындалды. Зерттеу барысында Қасиетті Тақтың және Ватикан мемлекетінің халықаралық аренасындағы

ұстанымдары мен халықаралық құқық субъектілілігінің ерекшеліктері анықталды.

Қорытындылай келе, Қасиетті Тақтың және папалық мәмілегерліктің ұзақ және қызықты тарихы бар екендігін байқаймыз. Ғасырлар бойы Қасиетті Тақтың әлемдік аренадағы серіктестерімен қарым-қатынасы қалыптасты. Бүгінде Қасиетті Тақ халықаралық қатынастардың Егемен қатысушысы ретінде Ватикан мемлекетіне шексіз юрисдикцияға ие болды, ол папалық билік Тәуелсіздігінің және Қасиетті (апостол) тақтың егемендігінің аумақтық кепілі болып табылады. Қалыптасқан тәжірибе мен бүгінгі таңда әзірленген халықаралық құқық нормалары бізге бүгінгі күні Қасиетті Тақтың халықаралық құқық субъектілігіне толық ие екенін, сондай-ақ халықаралық қатынастарға қатысушылардың толық құқықты болып табылатынын толық сеніммен мәлімдеуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Латерандық келісімдер: Қасиетті Тақтың және Италияның шарты (11 ақпан 1929 ж.) URL:

<http://vaticanstate.ru/lateranskie-soglasheniya/> (қолжетімді: 01.03.2016)

2. Ватикан Градының Негізгі Заңы (7 маусым 1929 жыл) URL: <http://vaticanstate.ru/osnovnojzakon-gosudarstva-grada-vatikan-7-iyunya-1929-goda/> (қолжетімді: 01.03.2016)

3. Құқық көздері туралы Заң (7 маусым 1929 жыл, № 2) URL: <http://vaticanstate.ru/zakon-obistochnikax-prava-7-iyunya-1929-goda-2/> (қолжетімді: 01.03.2016)

4. Каноникалық құқық кодексі-М.: философия, теология және Әулие Фома тарихы институты, 2007. - 624 б.

5. Ватикан тарихы URL: <http://vaticanstate.ru/istoriya/> (қолжетімді: 01.03.2016)

6. Халықаралық құқық: оқулық / жауапты редактор: Вылегжанин. – М.: жоғары білім, Юрайт-баспасы, 2009. – 1012 Б.

7. Рим сұрағы URL: <http://vaticanstate.ru/rimskij-vopros/> (қолжетімді: 01.03.2016)

8. Қазіргі халықаралық қатынастар: оқулық / редактор: А. В. Торкунова, А. В. Мальгина. - М.: "Аспект Пресс" Баспасы, 2014. - 688 б.

9. J. Sutor, Prawo dyplomatyczne i konsularne, Warszawa, 2012. – 593 s.

10. Prawo międzynarodowe publiczne: podręcznik / red. R. Bierzanek, J. Symonides. – Wydawnictwo: LexisNexis, 2005. 454 s.

11. БҰҰ мүше елдері [Электронды ресурс]: <http://www.un.org/ru/memberstates/index.html>